

Polyák Levente

Tűzfalak és foghíjtelkek, avagy a városi átmenet lelkiállapotai

A poszt-szocialista városi teret gyakran szokás átmeneti, töredezett, határokkal és küszöbökkel átszótt térként leírni. A „halandó szívénel”¹ is gyorsabban változó rendszerváltás utáni városokban, így Budapesten is, a visszahúzódó állami tervezés által hátrahagyott, kommercializálódó terekben szinte észrevétlenül kerülnek egymás mellé tökéletesen eltérő funkciók és használati módok, sajátos frontvonalakat rajzolva fel emlékezés és progresszió, informalitás és ellenőrzés terei között. E határvonalak ambivalens jellegét táplálják és rögzítik az átmeneti városi táj különböző emblematikus helyszínei és látványai, esetünkben a foghíjtelkek és a tűzfalak.

A foghíjtelkek látványa minden városlakóban felébreszti a régészt: a tekintet átmenetekre, nyomokra, sebekre és küszöbökre való érzékenységét. A foghíjtelkek, miközben titkok, szerkezetek, elfelejtett szándékok egész hálózatát leplezik le, gyakran meglehetősen különböznek egymástól és teljesen eltérő várostörténeti kontextusban értelmezhetőek. A mai városi szövet folytonosságát a foghíjak két generációja tépi szét. Az első generáció a háború nyomait idézi: ezek a lyukak egy olyan eseménysorozat szülöttjei, amelyre - a megelőző korral együtt - már egyre kevesebben emlékeznek közvetlenül. Következésképpen a háború utáni díszletek a városi tér közösen elfogadott állandó elemeivé, alapértelmezéssé, Budapest jellemző karaktervonásaivá váltak.

De a város háborús sebeinek elnyúlt gyógyulási idejéről tanúskodó terek mellett az elmúlt évtizedben felbukkant egy másik, észlelhetően ideiglenes foghíjtelek-típus is. A budapesti belváros növekvő intenzitású városrekonstrukciós folyamataiban a foghíjak gyártása illetve eltüntetése is roppant módon felgyorsult. Elég csak végigjárni a várost azzal a leltárral a kezünkben, amit Sophie Dodelin 2001-2002-ben készített a belvárosi foghíjakról², és szembetűnik, hogy miközben értelemszerűen egyre több foghíjtelek tűnik el a városból, más helyeken ezek a foghíjak, ha rövid időre is, de újratermelődnek.

Mégis, észlelésünk során áthidalva ezen időbeli szakadékokat, a foghíjtelkek hálózata mint a térben szétszórt, de egyöntetű terület jelentkezik a városban sétáló számára. A foghíjtelkek születése és eltűnése egy ilyen perspektívában vándorlásként jelenik meg, és egy alternatív várostörténet megírásának lehetőségeként kínálja magát. A megjelenő és eltűnő terek kölcsönhatása nyomán kibontakozó dinamikus városi geográfia talán minden más statikus szempontnál árulkodóbban jellemzi az átalakulás folyamatát.

Ha a foghíjtelkek az átmenet jellemző terei, a tűzfalak felületei, néma reklámtáblái ugyanennek az átmenetnek; ugyanazon a frontvonalon, állandóság és átalakulás, elrejtés és megmutatás között helyezkednek el. A tűzfal paradoxona több dimenzióban is megmutatkozik; ezek közül a stabilitás, a rombolás, az emlékezet és a lehetőség dimenzióit érdemes körüljárni részletesebben.

A tűzfal eredeti funkciója a védelem, a tűz terjedésének megakadályozása – innen ered a bevett informatikai metafora is. Két tető között, azokon 30 centiméterrel túlnyúlva lényegében eltakarja a házakat egymás elől. Alapjában véve puszta szerkezeti elem, és gyakorlatilag láthatatlan; csak véletlen fejlemények, a másik ház lebombázása, leomlása, lebontása során kerülhet napvilágra, válhat esztétikai tárgyá. A tűzfal tehát, miközben létfontosságú feladata a *stabilitás*, a városi átstrukturálódás kontextusában paradox módon az instabilitás, a védtelenség, az ideiglenesség szimbólumává válik. Miközben a tűz hullámainak

¹ Ld. Charles Baudelaire: A hattyú.

² Sophie Dodelin: Beyond Budapest. <http://www.c3.hu/~beyondbudapest/>

megfékezésére törekszik, a városi szövet változásáról szóló gondolkodás áramlatainak hordozója lesz.

Korántsem véletlen, hogy olyannyira hatással van kortárs városi képzeletvilágunkra; a tűzfal a közelmúlt több művészeti projektjében is (Michael Rakowitz: *The Visionaries*, Belec Péter és B. Nagy Anikó terve a 10. Velencei Biennáléra) Budapest paradigmaticus elemeként tűnt fel.

Vélhető, hogy az a folyamat, amelyben a városi térben szétszórt tűzfalak a figyelem középpontjába kerülnek, szorosan összekapcsolódik azzal a marginális terek iránt kibontakozó általános vonzalommal, amelyet talán „rozsdá-esztétikaként” találó leírni. Az elhagyott, az elfelejtett, a használaton kívüli ma mint a potencialitás helyei jelennek meg gondolkodásunkban. A tűzfalak, hasonlóképpen a gyárépületekhez, a sikátorokhoz vagy az alagutakhoz, egyszerre oldják el az emlékezet fonalait és lobbantják lángra a képzeletet. Marjetica Potrc, amikor a kortárs város köztereit írja le, különös jelentőséget tulajdonít az üres tereknek: „*A kortárs városokhoz köződő érzetek másféle eltolódását is jósolom, ezúttal az üres terekre vonatkozóan. (...) Bár bizonyára mindenki kellemetlennek érezné, hogy saját ebédlőjéből egy elhagyott házra nyíljon kilátása, ez mégis élvezetes élménynek bizonyult a lebombázott Szarajevót járó turistáknak*”.³ A tűzfalakkal való viszony is a távolság hasonló technikáján alapul: percepciónkban eltávolítva a pragmatikus funkciótól, esztétikai tárgyá avatjuk a tűzfalakat és emlékeket fektetünk beléjük, vagy reményeket fűzünk hozzájuk.

Ezt a viszonyt igen pontosan írja le Anthony Vidler az „építészeti különös/kísérteties” (architectural uncanny) fogalmával.⁴ Gondolatmenetében kimutatja, hogy a teret racionálisan átláthatóvá és és rendszerezetté formálni kívánó modern törekvés mögött mindvégig jelen van egy elfojtott vágy, amely a kiismerhetetlenre, a rendszerbe foglalhatatlanra, a homályosra és nehezen láthatóra irányul. Ez a vágy találja meg tárgyait az elhagyott házakban, az üres gyárépületekben, a foghíjtelkekben vagy a tűzfalokban. A periféria terei egy másik rend lehetőségét villantják fel; a város közepén felbukkanó „idegen jelenlét inváziója” új látványokat kínál: ismeretlenné és kiszámíthatatlanná változtatja a megszokottan ismerőst.

A tűzfal mindemellett más, kapcsolódó lelki igényeket is kielégít. Először is, a foghíjtelek szabadságában elnyújtózva lélegezni enged. Mint az urbanisztikai vetésforgó pihenő területe, a foghíj a természet zárványaként szerez érvényt magának a belvárosban, gazokat és akácokat növesztve a beton alatt szunnyadó termőföld ellenálló regenerációjában. Másfelől a tűzfal, meghosszabbítva és beteljesítve a foghíj lényegi kihasználatlanságát, *városi sivatagként* jelenik meg: szokatlanul szabad perspektívát kínál a szemnek. A téglá végtelen repetíciójában vagy a vakolt felület monolit összemérhetetlenségében a tűzfal elveszti arányait: tető és ég találkozása mesterséges horizontvonalakat jelöl ki. A sivatag egyszerre helye az elmélyülő befelé fordulásnak és a *rombolás-ösztön* entrópikus kifulladásának. A foghíj ebben az értelemben teleportációs fülke; a városi szöveggel éles kontrasztban álló tűzfal a városi kontextuson való kívül kerülést teszi lehetővé: a „máshol”, a „kint” megvalósulása a város kellős közepén.

A tűzfalakkal kapcsolatos leggyakoribb érv a falak által őrzött *emlékezet* jelentőségét emeli ki. Mindannyian emlékszünk az intézményesült „jelhordozó” tűzfalakra, az Erdély Miklós-féle Fabulon-mozaik Kálvin téri falára, vagy Grossman Mór örökséggé avanszált Király utcai reklámhirdetésére. Ezeket a jeleket a közvéleménynek sikerült megőriznie, bár láthatóságuk gyakorlatilag megszűnt. Senki nem őrizte meg azonban az elfelejtett életek milliányi, tűzfalakra íródott intim jelét, amelyek szomszédos házak lebontásával kerültek

³ Marjetica Potrc: *Public Space in Contemporary City*. In: Florian Matzner (ed.): *Public Art, Kunst in öffentlichen Raum*. München, 2001.

⁴ Anthony Vidler: *The Architectural Uncanny*. Cambridge, 1992.

váratlanul az utca nyilvánosságára. A házak közül kiemelkedő, láthatatlanra tervezett, funkcionális tűzfalak paradox módon az utca legszemélyesebb felületeivé válnak, ellentmondásosan közvetítve a legintimebb enteriőr egymásra több rétegben rakódó „időnyomai”⁵ és az utca nagyfokú nyilvánossága között. A tűzfalak emlékművek a városrekonstrukció felejtés-politikája közepette: redők, ahol megtörik a fejtűzés steril felülete, és amelyeket kihajtogatva feltárul a város intim struktúrája, a falban rögzített berendezések körvonalai, csempék, ajtók, poszterek, polcok, tárgyak. Az ilyen módon kiforduló házakban ideiglenesen felcserélődik enteriőr és exteriőr: a privát emlékeket képviselő jelek átmenetileg hozzáférhetővé válnak mindenki számára. Parti Nagy Lajos így beszél erről: *„Egy tűzfal a hajdan rá támaszkodó lakások nyomaival mindig történetek, történet-fragmentumok sorozata, lichthóf vájatának két oldalán mint egy képregény kockái sorakoznak a még látható és a láthatatlan, de sejtethető rekeszek: konyhák, cselédszobák, fürdőszobák négyzetjei, hol hajdan emberek, sóhajok, párák, sikoltások, ágyynyikorgás, zsírszag - egy ház nyoma, ami nincs többé, s egy másik házé, mely más lett attól, hogy kibontották, egyszerre lett védtelenebb és hatalmasabb.”*⁶

A tűzfalak az eltűnésről, a jelenlét hiányáról árulkodnak: az ablakokkal ellentétben nem arról a házról mesélnek, amely mögöttük megbúvik, hanem arról, ami közvetlenül előttük helyezkedett el. Ezek az emlékekkel terhelt helyek még mindenütt kibukkanva, de egyre inkább zárványszerűen léteznek, állandóságba fagyott átmenetiségükben, egészen addig, persze, amíg nem tűnik el minden szépséghiba és árulkodó nyom a városok arcáról, amíg nem zárulnak be e városok önmaguk steril jelenidejűségébe.

A városi térben megkötött közösségi emlékezet nem egyes pontokhoz, hanem azok szekvenciaszerű sorozatához, hálózatához kapcsolódik. Az ilyen módon egymással viszonyba lépő tűzfalak azonban nem csak az elmúlás narratíváit beszélik el a várossal kapcsolatban, de a *remény*, a *lehetőségek* történeteit is. Inkább, mint az elmúlt évek során feltárult és gyorsan eltűnő kráterek, az évtizedek óta foghíjtelekként létező, a városrendezés által elfelejtett és az üzleti figyelem perifériájára került területek késleltetett változási potenciáljuk kibontakoztatását. A foghíjak és tűzfalak legitim ok nélkül létező átmeneti zónák, hézagok a racionalizálódó városban, a meghatározatlanság helyei és felületei: látszólag kívül esve a tervezésen és az ellenőrzésen, a szabadság, a lélegzet definíció nélküli tereiként jelennek meg, amelyekhez kapcsolva számos fejlődési irány elképzelhető.

A csupasz tűzfal jelenléte olyan, mint egy begyűrt üres oldal a naplóban: fehér lap, amely csak a reflexió vagy a bejegyzés szándékáról tanúskodik, nem pedig ezek megtörténtéről. A tűzfalak ebben az értelemben még kielégítetlen vágyak, megvalósulatlan, de megvalósítható tervek feszültségét hordozzák. Beépítésükkel kapcsolatban felmerül a kérdés: hogyan lehet úgy újradefiniálni e helyeket, hogy ne fosszuk meg őket teljesen a beljük kódolt bizonytalanságtól és reménytől?⁷ E dilemma rövidre zárásáról gondoskodnak azok a reklámcégek, amelyek a rendszerváltást követően fokozatosan tárták fel a látható, így értékesíthető üres falfelületeket. A reklám azonban - hasonlóképpen a foghíjakat zárt parkolóként hasznosító vállalkozáshoz - műfajának szorításában e felületeket egyetlen célra hasznosítja, egyetlen zárt jelentésre redukálja.

A tűzfalak művészeti feltárása szerencsés esetben ezzel ellenkező irányban hat. Reflektálva mind a helyre, mind a tűzfal jelenségére, a murális festmények vagy installációk sokkal inkább felvetik a tűzfalak átmenetiségében rejlő lehetőségek kérdését, mintsem banalizálják és elfedik azokat. Másfelől az is lehetséges, hogy a művészi beavatkozás nem

⁵ Ld. Beleczy Péter és B. Nagy Anikó pályázati tervét a 10. Velencei Építészeti Biennálé magyar pavilonjára

⁶ Parti Nagy Lajos ajánlása az említett pályázati tervhez

⁷ Stéphane Tonnellat: Interstices urbains. Les mobilités des terrain délaissés de l'aménagement. In: Chimères 52/2004.

egyszerűen annak a tűzfalnak használ, amelyen formát ölt, hanem a tűzfalak szétszórt hálózatában elhelyezkedő többinek: mozgásba hozza azokat, megnyitja rajtuk keresztül a képzelet csatornáit, megfosztja őket fél évszázados elfelejtett dermedtségüktől.

Az áthatolhatatlan, csupasz felületként feltáruló tűzfalak paradox módon képviselik a rejtélyt és a titkot a városban. Megakadályozva a város korlátlan átláthatóságára, olvashatóságára vonatkozó, újra és újra visszatérő urbanisztikai igény teljesülését, megfelelő teret hagynak a felfedezés örömeinek. Fenntartják a véletlen, a kiszámíthatatlanság jelenlétét a városban. Ha a tűzfalak és foghíjtelkek felgyorsuló vándorlását egy kirakós játék analógiájában szemléljük, fel kell tételeznünk, hogy mindig kell, hogy maradjon szabad, lélegző mező; enélkül nincs mód további lépésekre. A városban azonban nem csak a fizikai beavatkozások mozgásterét kell megőrizni, de a rejtély és az elméleti lehetőség tereit is: szükségünk van olyan, látszólag funkció nélküli üres helyekre és felületekre, amelyek ébren tartják a spontán, hétköznapi tervezői aktivitást és mozgásba hozzák a kollektív városi fantáziát. A foghíjtelkeknek és tűzfalaknak pontosan ez a szerepe: hiányként megjelenve folyamatos felhívást jelentenek a képzeletbeli beavatkozásra.